

ONDOKUZUNCU YÜZYILDA FATSA KAZASINDA CURÜFCUYAN TAİFESİ

Erdal HÜROL

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı

DOI : 10.29329/akalid.2024.1058.4
Makale Geliş Tarihi : 9 Ağustos 2024
Makale Kabul Tarihi : 9 Ağustos 2024
Makale Sonuçlanma Tarihi : 26 Ağustos 2024
Makale Yayın Tarihi : 30 Ağustos 2024
Sayfa Aralığı : 80-101

Erdal Hürol, “Ondokuzuncu Yüzyılda Fatsa Kazasında Curüfcuyan Taifesi”,
Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALID), C.2, S.2,
Ağustos 2024, s. 80-101.

Öz

Zanaat, fertlerin yetenekleri ölçüsünde çeşitli meslek alanlarında iştigal etmesidir. Genel manada ise bireylerin sosyal statüsünü belirleyen ve mesleki beceri gerektiren kendine özgü kuralları olan faaliyet tarzı olarak tanımlanabilir. İnsanların büyük çoğunluğunun hayatlarının belli bir döneminde ya da hayat boyu mesleki bir faaliyette buldukları bilinmektedir. Meslekler, fertler ve toplum açısından büyük önem taşımaktadır. Birey ve toplum arasındaki etkileşimi sağlayan en önemli faktörlerden birisi de mesleklerdir. Bu bağlamda Karadeniz bölgesinde özellikle Ordu, Ünye, Fatsa ve Canik civarında bulunan çeşitli madenlerin keşfedilmesi ve işletilmesi beraberinde birçok zanaatın ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Madenlerin çıkarıldığı bölgelerde bakırcılık, demircilik, kuyumculuk zanaatları gelişme göstermiştir. Çalışmamızın esasını madencilik zanaatıyla uğraşan meslek erbabı oluşturmaktadır. Bu manada Canik Sancağı'na bağlı Fatsa Kazası'nda 19. yüzyılda madencilik mesleğinin temsilcileri olan curüfcuyan taifesi incelemeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Canik, Fatsa, Madencilik Zanaatı, Maden, Curüfcuyan Taifesi

Curüfcuyan Group in The Fatsa Town in The Nineteenth Century

Abstract

Craft is the busyness or occopation of individuals in various professional fields according to their abilities. In general terms, it can be defined as a style of activity with its own rules that determines the social status of individuals and requires professional skills. It is known that the majority of people engage in a professional activity at some point in their lives or throughout their lives. Professions are of great importance for individuals and society. One of the most important factors that ensure the interaction between individuals and society is professions. in this context The discovery and exploitation of various mines in the Black Sea region, especially around Ordu, Ünye, Fatsa and Canik, has contributed to the emergence of many crafts. Coppersmithing, blacksmithing and jewelery crafts have developed in the regions where minerals are extracted. he basis of our work consists of professionals engaged in mining craft. In this sense, an attempt was made to examine the Curüfcuyan group, which were representatives of the coppersmith profession in the 19th century in Fatsa District of Canik Sanjak.

Keywords: Canik, Fatsa, Mining Craft, Mine, Curüfcuyan Group

Giriş

Madenler, insanlık tarihinde belli bir dönemden sonra günlük ihtiyaçların yanında askeri ve ekonomik açıdan vazgeçilmez unsur olmuşlardır. Zengin ve muhtelif maden yataklarının mülkiyet ve işletme hakkı siyasi, askeri olduğu kadar ekonomik anlamda da bir bölgenin ya da ülkenin kalkınması için önemli bir faktör olmuştur. Madencilik, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde çeşitli imalat sanayisiyle birlikte büyük bir ekonomik sektör haline gelmiştir.¹ Maden ocaklarında çeşitli vasıflarda çalışan emekçi ve güvenlikten sorumlu görevliler bulunmaktaydı. Özellikle madeni ayıklayıp çıkarılar, kâl ve izabe edenler, nakledenler, madene yakacak ve iskele kurulumu için kereste temin edenler, levazımcılar madenci taifesinin önemli kısmını teşkil etmektedir. Maden çevresindeki asayişten sorumlu askeri sınıf içerisinde müsellemler, topçular, emekli sipahilere ilave olarak madenlerin güvenliğini sağlayan voyvodalar, subaşılar, zabitler, martuloslar²,

¹ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, C. III, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 313.

² Martulos: Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında ve Yeniçeri ocağının teşkil edilmesinden önce ordunun geri hizmetlerinde Hıristiyanlardan istifade edilmiştir.

bölükbaşı ve sekbanlar yer almaktadır. Maden ocaklarındaki üretim ve güvenlikten sorumlu olanların haricinde toplumsal hayatta bakırcılık, demircilik, kuyumculuk ve diğer imalat işleriyle uğraşan zanaatkârlar da dikkate alındığında madencilik sektörünün ekonomik ve sosyal boyutu daha iyi anlaşılacaktır.³

Madenler günlük hayatta kullanılan muhtelif eşyalarının yanı sıra başta top ve diğer ateşli silahların üretilmesi sürecinde kritik öneme sahipti. Özellikle demir, bakır, kalay, kükürt, kurşun ve güherçile gibi madenler savaş araç-gereçlerinin hammaddesi olarak Osmanlı harp sanayisi için stratejik önem arz etmekteydi.⁴ Osmanlı ordusunun askeri ihtiyaçlarına yönelik üretim yapan tophane, tersane, cebehane ve baruthanelerin imalat süreci bu madenlerin kesintisiz olarak temin edilmesine bağlıydı.⁵ Bakır madenlerinin kullanıldığı alanlardan birisi de maliyedir. Dünyanın birçok yerinde para basımında bakır kullanılmıştır.⁶ Osmanlı'da mangır olarak bilinen bakır sikke ve akçe tedavüle sürülmüştür.⁷ Para basımı için gerekli olan ham cevherler başta Küre ve Gümüşhane'deki ocaklardan tedarik edilerek Anadolu ve İstanbul'daki darphanelerde basılarak ilgili yerlere gönderilirdi. Devlet, kent ile kırsal arasındaki iktisadi bağları güçlendirmek amacıyla genellikle gümüş akçe ve bakır mangır kullanılmasına özen göstermiştir.⁸

Bu yardımcı kuvvetlerin adı martulos, martuloz, martalos gibi değişik şekilde telaffuz edilmektedir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB, İstanbul 1983, s. 409.

³ Murat Turan, "Madencilüğümüzün Tarihsel Gelişimi", *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi, (18-20 Şubat)*, Maden Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1981, s. 50.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Tuğrul Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 43-54.

⁵ Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, C. 10, (Ed. H. Celal Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 796.

⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 324, 335.

⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 14.

⁸ Ş. Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 59.

Bakır, günlük hayatın önemli bir parçasıydı. Bakırdan imal edilen ürünler pek çok sahada kullanılmaktaydı. Anadolu'da çok eski dönemlerden beri kazanlar, tava, sahan, leğen, tepsiler, ibrik, matara, bakır yağ kapları, süzek ve daha birçok mutfak eşyası bakırdan imaldi. Bakırcılık kadim dönemlerden itibaren önemli bir zanaattı. Osmanlı döneminde revaçta olan bakır eşya yapımı ve ticareti günümüze kadar süregelen köklü ve geleneksel bir zanaat halini almıştı. Günümüzde birçok şehirde bakırcılar çarşısı ve geleneksel mesleğe duyulan saygının bir yansıması olarak bakırcılara has mahalleler, çarşılar hatta semtler bile bulunmaktadır.⁹

Osmanlı Devleti, bakır ve diğer maden ocaklarının işletilmesi veya kiraya verilmesi hususunda çok hassas davranmakla birlikte kuralların istinasız şekilde uygulanması noktasında takipçi olmuştur. Maden işletmelerinde en önemli kaide üretimin aksatılmadan devamlılığının sağlanmasıydı. Madenlerdeki üretim faaliyetleri devletin atadığı emin vasıtasıyla veya bir mültezim tarafından yürütülmekteydi. Maden ocakları mültezimler tarafından işletildiği dönemlerde özellikle devlet, çıkarılan bakırın yarısını alır, aynı zamanda maden işletmesinin masraflarının tamamını karşılardı. Üretim karşılığında mültezimlere kalan madenin diğer yarısını da genellikle yine devlet satın alırdı. Ancak sermaye yetersizliği nedeniyle mültezimlerin teşebbüs etmediği zamanlarda ise üretimi devam ettirmek adına bizzat devlet maaşlı emin atayarak süreci kontrol altında tutuyordu.¹⁰

1. TRABZON VİLAYETİNDEKİ MADENLER

1.1. Bölgedeki Maden Çeşitleri

---

⁹ Suraiya Faroghi, *Osmanlı Zanaatkârları*, Kitap Yayınevi, (Haz. Bülent Üçpınar), (Çev. Zülal Kılıç), I. Baskı, İstanbul 2011, s. 251-252; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 513.

¹⁰ Faroghi, *Osmanlı Zanaatkârları*, s. 94-97; *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi (1555-1560)*, (Çev. N. Kalaycıoğlu), 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 218.

Karadeniz Bölgesi'nde başta bakır olmak üzere birçok maden çıkarılıp işletilmekteydi¹¹, Giresun merkezde mermer, Akköy nahiyesinde demir, bakır, gümüş, Görele nahiyesinde bakır, Tirebolu kazasında bakır, Keşap nahiyesinde gümüş madenleri vardı. Ordu kazasında Çağanos ve Sağırli karyelerine yakın mevkide bakır, gümüş, kurşun, nefsi Ordu'da 5 mahalde mermer ayarında beyaz taş yatakları ve manganez madeni vardır.¹² Ayrıca Milas (Mesudiye) kazasındaki bakır madenleri muhtelif dönemlerde çıkarılmış, yerel ihtiyaçların dışındaki kısımlar ise kalhanelere ve başka yerlere gönderilmiştir.¹³ Canik Sancağı'na tabi Çarşamba kazasına bağlı karyelerde kara taş yatakları, Ünye kazasına tabi bazı karyelerde cürufcuyan taifesinin çıkarıp işlemiş olduğu demir madeni ve kırmızı taş ocakları bulunmaktadır. Canik civarında altın, gümüş, demir, bakır, Murgul ve Fatsa'da bakır çıkarılmaktaydı. Livane kazasında demir, Gümüşhane'de ise pek çok maden ocağı işletilmekteydi. Gümüşhane merkez ve civarında gümüş, altın, bakır, Torul ve Kelkit kazalarında kurşun madenleri vardır.¹⁴

Anadolu'nun kadim maden yörelerinden biri olan Sinop'ta ise bol miktarda çıkarılan bakır hem iç pazara sunulmakta hem de yurtdışına ihraç edilerek önemli gelir kaynağı olmuştur.¹⁵ Maden işletmelerinden çıkarılan bakır bazen bulunduğu yerde bazen de çevre kasaba ve kentlerde kâl ve izâbe edilmekteydi. Kâlhanelerin su kaynaklarına yakın uygun bir mevkide kurulması gerekiyordu. Ancak bakır madeni olmadığı halde başka yerlerden gelen ham cevherleri tasfiye ederek saf bakıra dönüştüren Tokat,

¹¹ Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler..., s. 298.

¹² Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS), Hicri sene 1288 (Miladi 1871), Trabzon Vilayet Matbaası, Trabzon, s. 125-130; Ayrıca bkz. F. Tızlak, "XIX Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Bellekten*, LX/229, Aralık, 1996, s. 703-718; Kemal Saylan, "Ordu ve Giresun Yöresinde Madenler ve Maden İşletmeciliği (1860-1914)", *OTAM*, Sayı: 25, Bahar 2009, s. 167-182; Harun Oy, "Eskiçağ'da Ordu ve Yöresi", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I*, (Ed. Sadullah Gülten, Tuğrul Özcan, Kamil Yavuz), Fenomen Yayınları, Ankara 2021, s. 9.

¹³ İlhan Ekinci, "Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)", Vol. 8/5, *Journal of Turkish Studies*, Ankara 2013, s. 245.

¹⁴ TVS, sene 1288/1871, s. 127-130; Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon ve Çevresi, Uluslar arası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu Bildirileri* (5-7 Mayıs 2001), Trabzon 2002, s. 289.

¹⁵ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, (Çev. Ari Çokona), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 186.

Diyarbakır ve Bursa’da gibi ulaşım ve ticaret açısından gelişmiş önemli kentlerde kâlhâneler bulunuyordu.¹⁶

1.2. Maden İşletmelerinde Çalışan Ustalar ve İşçiler

İşletmesi devlet inhisarında olan maden ocaklarındaki çalışanların tamamı istisnasız idari ve hukuki açıdan maden eminine bağlıydı. Madencilerin kendi aralarındaki ya da başkalarıyla olan her türlü şikâyet, anlaşmazlık durumları, izinler, iş bırakma ve sair konularda başvuracağı tek yetkili merci maden eminiydi. Bu hususların dışında madencilik mesleği ve emekçi tedariki silsile anlayışına dayanmaktaydı. Mesela bir madencinin çocuğu da muhtemel madenci adaydır ve bir nevi olmaya mecburdur. Bu manada ifrazcı, kalcı, dökümcü, prustad gibi teknik hizmetlerde bulunan ustalar iş göremez hale geldiği vakit ya da öldüğünde yerine varsa oğlu ya da kardeşi şayet bunlarda yoksa akrabası getirilirdi. Madenlerdeki iş gücü, mesleki prensipler ve iç işleyişin dışında ayrıca merkez ve taşra düzeyinde idari mekanizmalar bulunmaktaydı.

Maden teşkilatı bürokratik ve teknik olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bürokratik kalem kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır; biri merkez (İstanbul) diğeri ise maden sahasında yer almaktadır. Merkez teşkilat Darphane’ye bağlıdır ve Darphane Nazırı veya Emmini marifetiyle idare edilirdi.¹⁷ Maden ocaklarının mukataa, malikâne ve sair şekillerde tahsis edilmesinden, tapu, gümrük, cizye, tahrirat, tevcih, vazife tebdilleri, levazım tedariki merkez teşkilatın uhdesinde olmuştur¹⁸. Maden mıntıkasındaki idareciler bütün işleyişten sorumlu olarak devlete karşı hesap verme mecburiyetindeydi. Bundan başka maden ocaklarının olduğu idari sınırlar içerisinde bulunan kadı ve naipelerin aslî görevlerinden biri de maden işleriyle ilgilenmektir. Ayrıca darphanesi olan maden ocaklarında bulunan sahib-i ayar, ifrazcı ve kalcılar idari teşkilat içerisinde yer almaktadır.

¹⁶ F. Tızlak, “Osmanlı Devleti’nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır”, *Belleten*, LIX/226, Aralık, TTK, Ankara 1995, s. 643.

¹⁷ Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler...*, s. 218; Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 2/1, Ocak, 1943, s. 125-126.

¹⁸ Çağatay, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Maden İşletme Hukuk*, s. 125.

Devlete ait madenlerin levazım temini, demirbaş eşya alımı ve tamir işlelerinden sorumlu olandan başka ocaklarda çalışan ameleyi teftiş eden iki ayrı mutemet vazifelendirilmiştir. Madenlerdeki teknik sınıf taifesi ise ustalar, işçiler, muhafızlar ve yardımcılar olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. a) Ustalar: kâl-kalcı¹⁹ (ayırıcı, tasfiye edici, döküm ustası), prustad, şafar, hutman, lüpçü (öğütücü), ifrazcı (sikke kesen, ayırıcı, parçalayıcı) meremmetci (tamirci), sahib-i ayar (döküm esnasında madenlerin hassas ayarlarını belirleyen), marangoz ve demirciler. b) İşçiler: askeri teşkilata ait olanlar, yayalar, yörükler, müsellemler, mütekait sipahizadeler. c) Reayadan ayırt edilerek madenci taifesine dahil edilen palanka (maden ocaklarındaki istihkamlar), kazıcı, teknece, dolapçı, lağımçı (madenlerde tünel kazan), rençber, muştlar (düzleştirici, tesviyeci) ve emek gücünden faydalanılan esirler önemli görevliler arasında bulunmaktadır. Madencilerin ihtiyaç duydukları her türlü araç-gerecin haricinde kömür, odun, muhtelif ebat ve nitelikte kereste, levazım tedarik eden ve maden cevherini nakleden mekkâriler gibi çok sayıda yardımcılar da maden imalatının bir parçasıydı. Bundan başka madencilerin zahire ve sair ihtiyaçlarını temin eden ayrıca emekçi desteği sağlayan civardaki köylüler bulunmaktaydı. d) Muhafızlar: sekbanlar, aşiret reisleri, martulosların yanı sıra gerekli durumlarda yerel idareciler (kadılar gibi) güvenliği sağlama noktasında sorumluluk sahibiydiler.²⁰ Yukarıda bahsi geçen madenci ustalar arasında curüfçular hakkında bir bahis bulunmamaktadır. Ancak kâlcı ustaların ihtisas alanları dikkate alındığında curüfçularla aynı mesleki işleri yerine getirdik-

¹⁹ Madenci ustalar: Kâl, kal işi yapan, maden cevherlerini ayrıştıran, çıkararak, koparma, koparılma, sökme, sökülme, yerinden çıkarma, çıkarılma, cevherden saf maden elde etmek anlamlarına gelmektedir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1998, s. 483. İfrazcıyan, Osmanlı döneminde darphanelerde sikke kesenlere verilen ad. İfraz aynı zamanda ayırma, bölümlenme, parçalama anlamına da gelmektedir. Meremmetçi, tamirci, her çeşit tamir işleriyle uğraşan. Lüpçü, öğütücü, yutucu anlamına gelmektedir. Muşt-muşttar, düzleştirici, tesviyeci. Palanka, araları çitle örülmüş ahşap direklerin ortasına moloz taşı ve harç doldurmak suretiyle yapılmış, hendekle çevrili hisar. Mekkârici, yük hayvanı kiralayan, at, deve, katır gibi yük hayvanları ile taşıma yapan kimse manasına gelmektedir. Palakın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 451.

²⁰ Çağatay, Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku..., s. 125-126.

leri görülmektedir. Zira madenlerden çıkarılan cevherlerin kâl ve izabe* edilmesinde bizzat kalcılar görev yapmaktaydı. Ayrıca kâlhanelerde; altın, gümüş, bakır ve diğer madenlerin eritilerek külçe haline getirildiği ve çeşitli döküm işlemlerine mahsus ocakların bulunduğu yerler olduğu²¹ göz önünde bulundurulursa kalcıların yaptığı işlerle curüfcuların mesleki benzerliği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kalcı tabiri ile curüfcu ustaların zamanla birbirinin yerine veya eş anlamlı kullanılmış olması muhtemeldir. Diğer bir ihtimal ise bu madenci ustaların bölgelere göre farklı şekillerde isimlendirilmiş olabileceğidir.

2. MADENCİ USTALAR

2.1. Kalcılar-Curüfcular ve Bölgedeki Maden Sektörü

Curüf, metallerin veya metal türü cevherlerin eritildiklerinde ortaya çıkan metalden daha hafif oksitler ve silikatlar ile yoğunluk farkından dolayı yüzeyde biriken bir yan ürün olarak tanımlanabilir. Metal üretimi için hayli önemli olan curüfların pek çok görevi vardır. Üretim esnasında metal bünyesindeki fosfor, kükürt gibi safsızlıkları bünyesinde toplamak, sıvı metalle bir ara yüzey oluşturarak hem metalin kirlenmesini önlemek hem de ısı kaybını önlemek gibi birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Curüf, bünyesinde bulundurduğu bileşenlerin değişmesiyle farklı özellikler gösterse de genel olarak düşük yoğunluk ve erime sıcaklığı noktasında ortak yapıya sahiptir. Curüf, demir-çelik üretimi ve diğer metallerin üretimi esnasında ortaya çıkmaktadır.²²

Curüfcular hakkında yeterli mesleki literatür bulunmamasına rağmen yukarıdaki tanımdan hareketle bazı önermelerde bulunmak mümkündür. Bu anlamda curüfcuların çeşitli madenlerin keşfedilmesi, ayıklanması, ham cevherlerin saflaştırılarak külçe haline getirilmesi aşamalarında teknik bilgi sahibi olan zanaat erbabı kalcılar gibi benzer işleri yaptıkları anlaşılabilir.

* Kubbealtı sözlüğünde kâl ve izabe; saf cevheri eriterek maden elde etme usulü anlamına gelmektedir.

²¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB, İstanbul 1983, s. 151.

²² Aslan Ünal, *Atık'tan Ürün'e Demir-Çelik Curüfu*, (Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017, s. 23, 26.

tadır. Zira bu zanaat erbabı emekçilerin bakır, gümüş, altın demir gibi muhtelif madenleri tasfiye yeteneğine sahip oldukları hatta elde edilen bu metalleri bazı mamullere dönüştürdükleri de vakidir. Dolayısıyla kalcı ve curüfcu tabirlerinin bölgesel olarak kullanılması daha muhtemel bir durumdur. Bu tespitimizi doğrulayacak en önemli malumat Bâbıali tarafından Canik mutasarrıfına gönderilen irade de (1856) yer almaktadır. Buna göre Ünye Kazası'nda çıkarılan demir cürufuna zam yapılmayacağı ve cürufçuların askerlikten muaf olamayacakları açıkça belirtilmekteydi. Bu belgede yer alan ayrıntılar cürufçuların meslekleri hakkında önemli ipuçları vermektedir.²³ Trabzon vilayet salnamesinde (1871) bölgedeki madenler detaylı şekilde yer almaktadır. Ayrıca salnamede cürufçu taifelerinin Ünye Kazası'nda bulunan yumuşak nitelikli demir cevherini sath-ı zeminden çıkararak kâl ettikleri vurgulanmaktadır.²⁴ Salnamedeki bu bilgiye göre curüfçuların çeşitli madenleri keşfetme ve işletme kabiliyetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Başlangıçta bu madencilerin bakırcılıkla uğraştıklarına yönelik bir kanaate varsak da elde edilen bilgiler bu madenci taifesinin muhtelif madenler konusunda mesleki beceriye sahip olduğunu göstermektedir.

Bahriye Nezareti'ne gönderilen talimata göre Tersane-i Amire'de yapılması planlanan zırhlı fırkateyn için Londra'dan üç tane usta getirilmesi ve bunların maaşlarının tersanede görevlendirilen cürufçulara ayrılan tahsistattan karşılanması istenmektedir.²⁵ Bu bilgiler dikkate alındığında cürufçuların hem devlete ait çeşitli tersanelerde hem de özel olarak madencilik işlerinde ve ürün imalatı hususunda nitelikli emekçiler oldukları anlaşılmaktadır. Bu anlamda Karadeniz bölgesindeki maden çeşitliliği ve işletilen maden ocaklarının sayısı da yerel zanaatkârların mesleki becerilerine işaret etmektedir. Samsun ve hinterlandının madencilik açısından zengin

---

²³ Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âsafı Mektubi Kalemî (A. MKT), Meclis-i Vala Evrakı (MVL), Nr: 90/3, 25/Z/1273 (23 Aralık 1856). Canik Sancağı Mutasarrıfına.

²⁴ TVS, sene 1288/1871, s. 127.

²⁵ BOA, A. MKT. Mühimme Evrakı (MHM), Nr: 445/92, 20/C/1289 (21 Kasım 1872). Bahriye Nezareti Celilesine.

rezervlere sahip olması imalat sektörünün gelişmesine katkı sağlamıştır.²⁶ Bölgedeki madencilğin antik çağlara kadar uzandığı bilinmektedir²⁷.

Tarihi süreçte bu faaliyetlerin devam ettirildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu anlamda Canik çevresinde 1500'lerden itibaren işletildiği tespit edilen²⁸ bir demir madeni ve buna bağlı olarak kazma, kürek, çapa, nal, mih imal eden atölyeler bulunmaktaydı. Ünye'de işlenen demir cevherinin yıllık önemli miktarlara ulaştığı bilinmektedir. Ünye'den aldıkları demir külçeleri Samsun'da bulunan kürtün deresi ağzına kadar nakleden, oradan yük hayvanları ile taşıyarak derenin kara Samsun cihetinde kurulu olan 40 adet fırında eritip ev ve inşaat malzemelerine dönüştüren yerel zanaat-kârlar bulunmaktaydı. Canik havalisindeki maden işletmelerinin bir kısmının çeşitli nedenlerden dolayı zamanla kapanmasına rağmen 19. Yüzyılda Fransız, Avusturya ve İngiliz madenci şirketleri tarafından işletilen birçok maden ocağı bulunmaktaydı.²⁹

2.1.1. Fatsa Kazası'ndaki Curüfcuyan Taifesi

Fatsa Kazası'na ait nüfus defterinde (1845) curüfcuyan Müslim göçebelere şeklinde kayıt bulunmaktadır. Ancak Fatsa Kazası'nda mütemekkin bu taifenin nereden geldiği, hangi maden mukataası veya malikânesine bağlı oldukları yönünde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³⁰ Fakat Ordu, Giresun, Samsun, Trabzon'da bulunan madencilerin ekseriyetinin Gümüşhane'den gelen mukayese gayrimüslim ve Müslim göçebelere oluştuğu

---

²⁶ M. Yavuz Erler, M. Selçuk Özkan, "Karadeniz'de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi: Kab-ı Maden Kazası (1264-1856), *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 6/16, Kasım 2019, s. 520, 527.

²⁷ OY, Eskiçağ'da Ordu ve Yöresi, s. 9.

²⁸ Mehmet Öz, *Population, Taxation and Regional Economy in the District of Canik (1455-1576)*, Cambridge 1990, s. 148, 149.

²⁹ M. Yavuz Erler, M. Selçuk Özkan, "Karadeniz'de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi, s. 520, 526.

³⁰ BOA, Nüfus Defterleri (NFS. d.), Nr: 1003, Hicri 1261/1845, varak: 165. Ayrıca Fatsa Kazasındaki Müslim ve gayrimüslim nüfus yapısı hakkında bkz. Yakup Arzu, *1003 Numaralı Fatsa Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2018.

bilinmektedir³¹. Bu madenciler Gümüşhane çevresinden gelmiş olabileceği gibi yerli madencilik geleneğinden yetişmiş de olabilirler.

Canik bölgesinde muhtelif maden işletme ocakları vardı. Dolayısıyla Canik Sancağı'na bağlı Fatsa Kazası'ndaki madenler de göz önünde bulundurulduğunda buradaki madenci taifesinin varlığı daha anlaşılır hale gelmektedir. Bu madencilerin Fatsa ya da yakındaki herhangi bir madende çalışıyor olmaları veya maden köylüleri olma ihtimali de bulunmaktadır. Bölgedeki madencilik faaliyetleri ve imalat sektörü dikkate alındığında madenci ailelerin ham veya saf metalleri temin ederek kendi zanaatlarını serbest şekilde icra etmiş olmaları muhtemeledir. Zira 19. yüzyılda Karadeniz bölgesini ziyaret eden Cuinet, yörede bulunan simli kurşun, bakır, manganez, antimon ve demir madenlerinin çıkarıldığını belirtmektedir. Seyyah, bölgede zengin maden yataklarının olduğunu ve iç kesimlerde oturan halkın maden işletmelerinde çalışarak geçimlerini temin ettiklerini vurgulamaktadır.³²

Giresun, Ordu, Fatsa, Ünye³³ ve Canik ekseninde çıkarılan madenler aynı zamanda bölgede bakırcılık, demircilik, gümüşçülük, kantarcılık, kuyumculuk ve diğer imalat sektörlerinin gelişmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca yöredeki zanaatkârların ürettikleri bıçak, tüfek çakmağı, tabanca, çakmak, makas ve çeşitli el aletleri emekçi esnaf için önemli gelir kaynağı oluşturmaktaydı.³⁴ Demir ve bakır madenlerinin ağırlıklı olduğu yerlerde ise özellikle yöresel ihtiyaçlar için üretilen balta, orak, semer, üzengi, nal, çivi ve çeşitli inşaat malzemeleri imalatı önemli bir sektör haline gelmiştir.³⁵

Tablo:1'de (ekler kısmında) yer alan ailelerin nüfus yapısını incelediğimizde nüfusun ekseriyetinin çocuklar ve gençlerden oluştuğu görülmektedir. Buna göre 33 çocuk, 29 yetişkin, 45 orta yaş ve üstü olmak üzere toplam

³¹ BOA, NFS. d. Nr: 1033; 1043; 1068; 1114, 1251 (1836).

³² Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie (Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L'Asie-Mineure)*, C. I. Tome Premier, Paris 1892, s. 68.

³³ Ordu, Fatsa ve Ünye'deki imalat sanayi, tarım, ticaret faaliyetleri için bkz. Süleyman Uygun, *Fransız Seyyah ve Konsolosların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye*, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2023.

³⁴TVS, sene 1286/1869, s. 87-91;TVS, sene 1288/1871, s. 125-130; M. Yavuz Erler, *Karadeniz'de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi...*, s. 526-27.

³⁵ M. Yavuz Erler, *Karadeniz'de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi...*, s. 520.

107 nüfustan oluşmaktadır. Nüfusun yaş gruplarına göre oransal dağılımı dikkate alındığında çocuklar (1-5 yaş arası) %31, gençler (6-16 yaş arası) %27, yetişkin ve yaşlılar (25-70 arası) ise nüfusun %42'sini teşkil etmektedir. Fakat yaşlı nüfus sayısının düşük seviyede olması üretim ve özellikle askerlik için elverişli olan nüfusta ölüm oranlarının fazla olduğunu göstermektedir. Ancak yaş gruplarının tasnif aralığı değişmektedir. Bazen sagır yaş aralığı 1-11; 0-13 arası, tüvânâ: 13-41 arası genç-yetişkin, müsinn: 42 üstü orta ve yaşlı nüfus olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca dünyaya yeni gelen (0-6 ay) erkek bebek sayısı ise 10'dur. Fakat bebeklerde de ölüm vakaları yaygın şekilde görülmektedir.

Yaşlı nüfus içerisinde en yüksek yaşam süresi 70 yaş civarındadır. Yetişkin ve orta yaş aralığındaki nüfus kümülatif olarak 69%'luk çoğunluğu teşkil etmektedir. Yetişkin ve dinamik grupta yer alan nüfusun fazla olması aynı zamanda üretim ve emek açısından önemli bir işgücü potansiyeli oluşturmaktadır. Fakat yaşlı nüfus sayısının düşük seviyede olması üretim ve özellikle askerlik için elverişli olan nüfusta ölüm oranlarının fazla olduğunu göstermektedir. Zira nüfusun ortalama yaşam süresi göz önünde bulundurulduğunda ölüm yaşı 35 ve 40 bandına kadar inmektedir. Bu durum nüfusun ortalama yaşam süresinin çok kısa olduğunu ve genç yaşta ölüm oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Nüfusun ekseriyetinin büyük aile tarzında yaşam sürdürdüğü hane sayılarından anlaşılmaktadır. Ortalama 4 ile 7 erkek nüfusa kadar çıkan hane sayıları bulunmaktadır. Bu rakamlara kadın ve kız çocuklarının sayıları da eklendiğinde hane sayılarının 10 kişiye kadar çıkması muhtemeldir. Hane içerisinde bulunan bireylerin akrabalık bağlarını değerlendirdiğimizde anne, baba, çocuklar, yeğenler ve torunlardan oluşan iki hatta üç kuşağın bir arada yaşadığı aile yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu verilere göre toplumsal yaşamda geleneksel Türk aile tipinin (geniş aile) devam ettirildiği görülmektedir.

Nüfusun sosyal ve mesleki yapısına dair önemli veriler mevcuttur. Özellikle demirci, kapıcı, yağcı, usta gibi mesleki statüyü çağrıştıran sülale isimleri öne çıkmaktadır. Bu durum aynı zamanda iş ve zanaat anlamında bireylerin sosyo-ekonomik rollerini de belirlemektedir. Zira mesleki lakapların kullanılmış (demircioğlu, kapıcıoğlu, yağcıoğlu, ustaoğlu) olması çeşitli mesleklerin nesiller arasında silsile yoluyla devam ettirildiğinin en

somut örneğidir. İnsanların fiziksel ve toplumsal yönlerini betimleyici isimlendirmelerde dikkat çekmektedir. Bu manada Kara İbrahim, Kara Hamit, Düzoğlu, Keleşoğlu gibi kullanılan örnekleri görmek mümkündür. Aile büyükleri ve çocukların isimleri önemli ayrıntılar ihtiva etmektedir. Bilhassa dede ve baba isimlerinin bir sonraki kuşaklara verildiğini müşahede etmekteyiz. Bu durum toplumsal yapıda geçmiş mirasa ve aileye verilen önemin sosyolojik bir yansımasıdır. Ailelerin çocuklara verdiği isimler arasında Hasan, Hüseyin, Ali, Mehmet, Hamza ve Süleyman yaygın şekilde öne çıkmaktadır.

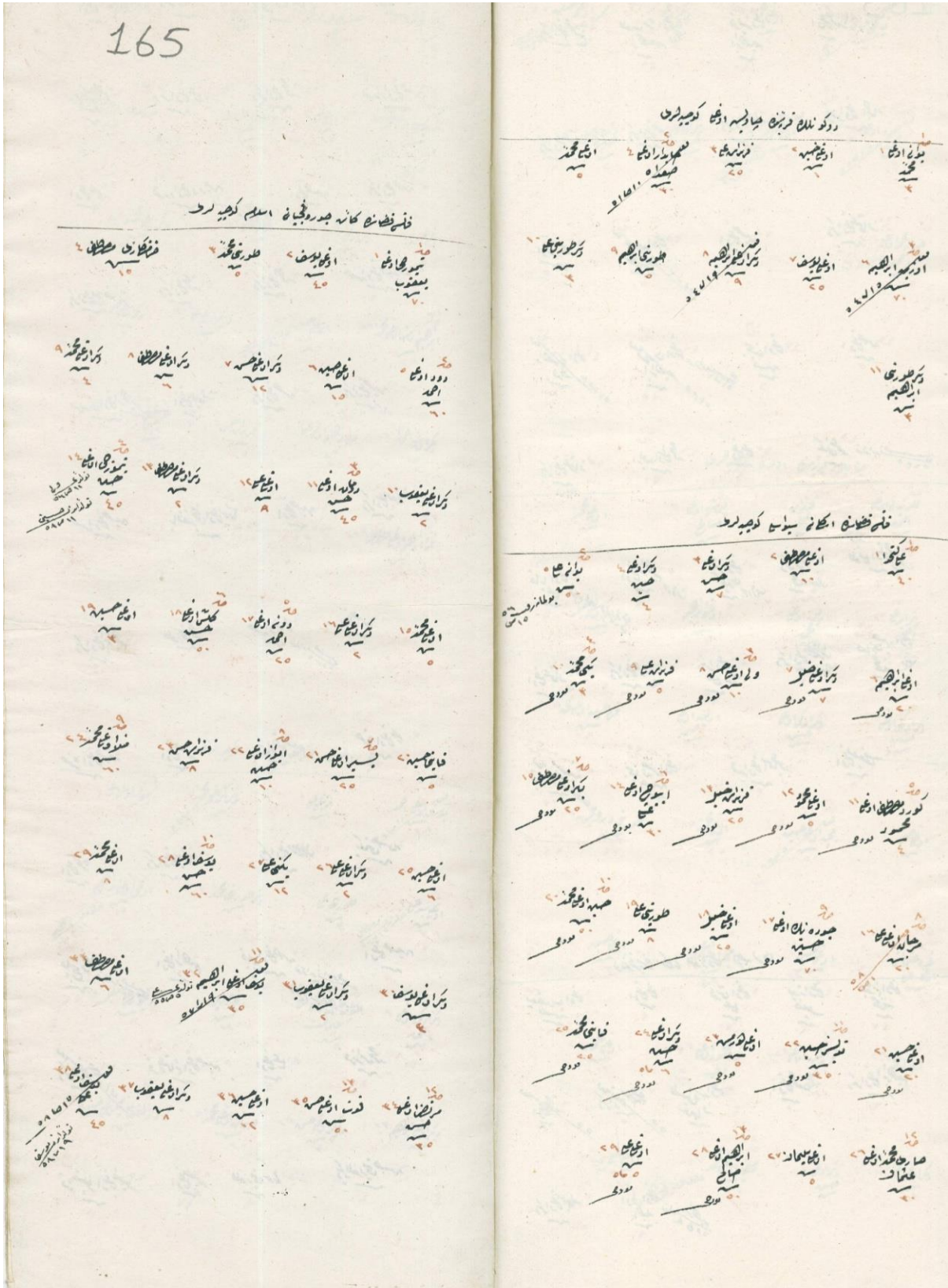
Sonuç

Osmanlı-Rus Savaşlarından sonra (1774 ve 1829) Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasıyla birlikte başta İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya gibi ülkeler bölge ile olan ticari faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Özellikle yabancı buharlı deniz nakliyat kumpanyaları ve yabancı sermayeli şirketler transit ticaret, yolcu taşımacılığı, madencilik, tarım sektörü gibi alanlara yönelerek önemli atımlar yaptılar. 19. yüzyılda sanayi ve deniz ulaşımındaki değişimle birlikte yeni ticari fırsatlar ve iş sektörleri ortaya çıktı. Bu değişimle birlikte Karadeniz sahilindeki Trabzon, Samsun, Ordu ve Giresun gibi liman kentlerinde ticari hayatta hareketlenmeye başlamıştır.

Artış gösteren ticari hareketlilikle birlikte birçok sanayi ve imalat sektörüne yatırım yapan yabancı müteşebbisler Karadeniz sahil kentlerine yöneltiler. Bu dönemde canlanma gösteren sektörlerden birisi de madencilik olmuştur. İlk dönemlerde devlet eliyle işletilen birçok maden ocağı yeterli yararlılık gösteremediği gibi çeşitli siyasi, sosyal sebeplerden kapanma noktasına gelmişti. 19. yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa ve birçok Avrupalı devlet Osmanlı madenlerini işletme noktasında teşebbüse geçtiler. Yeni süreçle birlikte başta Canik bölgesindeki madenler olmak üzere birçok yerdeki madenler yeniden faaliyete başladı. Bununla birlikte iş arayışında olan ve kendi mesleklerini yapmak isteyen başta madenciler olmak üzere diğer birçok insana yeni iş imkânları doğmuştur. Madenciliğin yanı sıra tarım sektörünün canlanmasıyla beraber Anadolu'nun iç kesimlerinde geçim sıkıntısı çeken ve işsiz olan insanlar sahil kentlerine göç etmeye başladılar.

Canik Sancağı'na ait nüfus defterlerinde de bu durum açıkça görülmektedir. Bölgeye yönelik çok yoğun Müslim ve gayrimüslim göçleri söz konusudur. Fatsa Kazası'ndaki madenci taifesinin de bu süreçte bölgeye gelmiş olması muhtemeldir. Canik bölgesindeki madenlerin işler hale gelmesiyle birlikte yerel ihtiyaçları karşılayan çeşitli imalat sanayileri artış gösterdi. Özellikle Samsun, Ordu ve Giresun, Ünye, Fatsa'da demircilik, bakırcılık, kantarcılık, kuyumculuk yapan çok sayıda emekçi zanaatkâr ortaya çıkmıştır. Gerek günlük hayatın gerekse de harp sanayisinin ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir yere sahip olan curüfcuyan taifesi gibi önemli meslek erbabının sosyolojik fonksiyon içerisindeki işleyişinin ortaya çıkarılması bölge zanaatkârlarının sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamının ortaya çıkarılmasına katkı sunacaktır.

EKLER

Ek 1: Fatsa Kazası'ndaki Curüfcuyan Taifesi

37 Oğlu Yakup Yaş: 8	Hane: 14 38 Yusufoğlu Ali Yaş: 45 Ö: fi 1 S 1258 D:Yusuf fi 19 M 1256	39 Oğlu Hasan Yaş: 5	40 Oğlu Hüseyin Yaş: 4
Hane: 15 41 Yağcıoğlu Süleyman Yaş: 40	42 Oğlu Hasan Yaş: 8	43 Oğlu Hüseyin Yaş: 7	44 Oğlu Ali Yaş: 6
45 Oğlu Mehmet Yaş: 3	Hane: 16 46 Kuruoğlu Hasan Yaş: 30	47 Oğlu Ali Yaş: 1	Hane: 17 48 Kuruoğlu Dursun Yaş: 30 D: Mustafa fi 29 M 1255
49 Oğlu Hüseyin Yaş: 8	50 Oğlu Hasan Yaş: 7	51 Oğlu Yusuf Yaş: 5	52 Oğlu Mehmet Yaş: 6
53 Oğlu Ahmet Yaş: 1	Hane: 18 54 Hasanoğlu Mehti Yaş: 35	Hane: 19 55 Mehtioğlu İbrahim Yaş: 28	56 Oğlu Süleyman Yaş: 3
57 Oğlu Hasan Yaş: 2	58 Oğlu Hüseyin Yaş: 6	Hane: 20 59 Hasanoğlu Hüseyin Yaş: ?	Hane: 21 60 Yazkuncuoğlu Süleyman Yaş: 45
61 Oğlu Hüseyin Yaş: 29	62 Oğlu Süleyman Yaş: 6	63 Oğlu İbrahim Yaş: 4	64 Torunu Mehmet Yaş: 6
Hane: 22 65 Hasanoğlu Ali Yaş: 45 D: Hüseyin fi 5 M 1255	66 Oğlu Hasan Yaş: 6	Hane: 23 67 Hamzaoğlu Hüseyin Yaş: 45	68 Oğlu Hasan Yaş: 3
69 Oğlu Hüseyin Yaş: 2	Hane: 24 70 Hamzaoğlu Ali Yaş:35	71 Oğlu Hamza Yaş: 8	72 Oğlu Süleyman Yaş: 5

73 Oğlu Mustafa Yaş: 2	74 Yiđeni Hasan Yaş: 15	Hane: 25 75 Kapucuođlu Ali Yaş: 34 D: Hüseyin fi 11 M 1254	76 Oğlu İbrahim Yaş: 1
Hane: 26 77 Kapucuođlu Hasan Yaş: 30 D: İsmail fi 19 M 1255 D: Veli fi 3 Ra 1257	78 Oğlu Hüseyin Yaş: 5	79 Oğlu Ali Yaş: 2 Ölüm fi 13 Ş 1254	Hane: 27 80 Karamümtazođlu Hüseyin Yaş: 32
81 Oğlu Ali Yaş: 4	82 Kardeşi Mehmet Yaş: 45	Hane: 28 83 Karahamitođlu Hamit Yaş: 60	84 Oğlu Hasan Yaş: 43
85 Torunu Veli Yaş: 6	86 Torunu Hasan Yaş: 4	87 Torunu Mehmet Yaş: 2	88 Kardeşi Mehmet Yaş: 40
89 Oğlu Ali Yaş: 4	90 Oğlu Mustafa Yaş: 6	Hane: 29 91 Turabiođlu Mehmet Yaş: 65 Ö: fi 11 Ra 1256 D: Veli fi 11 S 1254	92 Oğlu Ali Yaş: 35
93 Üvey torunu Ali Yaş: 8	Hane: 30 94 Turabiođlu demirci Hüseyin yaş: 60	95 Oğlu Hasan Yaş: 35	96 Oğlu İbrahim Yaş: 16
97 Oğlu Ali Yaş: 6	98 Oğlu Mehmet Yaş: 6	Hane: 31 99 İbrahimustaoğlu Mehmet yaş: 28	100 Oğlu Hüseyin Yaş: 10
101 Oğlu Ali Yaş: 7	102 Oğlu Hasan Yaş: 5	103 Oğlu Ahmet Yaş: 2	Hane: 32 104 Karaibrahimoğlu Ali Yaş: 28

105	106	Hane: 33	Toplam nüfus: 107
Kardeşi Hasan	Kayını Süleyman	107	Hane sayısı: 33
Yaş: 25	Yaş: 50	Karaibrahimoğlu	
		Mustafa yaş: 40	

Tablo:1 Fatsa Kazası'nda mütemekkin madenci sakinleri (Kaynak: BOA, NFS. d. Nr: 1003, H. 1261/1845, varak: 165-167.)

Kaynakça

1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Nüfus Defterleri (ND)

Bab-ı Asaflı Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı A.MKT.MVL)

Bab-ı Asaflı Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT. MHM).

2. Salnameler

Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS).

3. Araştırma Eserler

ALTUNBAY, Mustafa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, C. 10, (Ed. H. Celal Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 792-801.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

CUINET, Vital, *La Turquie d'Asie (Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L'asie-Mineure)*, C. I. Tome Premier, Paris 1892.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 2/1, Ocak, 1943, ss. 117-126.

EKİNCİ, İlhan, "Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)", Vol. 8/5, *Journal of Turkish Studies*, Ankara 2013, ss. 243-259.

ERLER, M. Yavuz, Özkan M. Selçuk, "Karadeniz'de Bir Osmanlı Maden Yerleşkesi: Kab-ı Maden Kazası (1264-1856)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 6/16, Kasım 2019, ss. 515-533.

FAROGHİ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi (1555-1560)*, (Çev. N. Kalaycıoğlu), 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

_____, *Osmanlı Zanaatkârları*, Kitap Yayınevi, (Haz. Bülent Üçpınar), (Çev. Zülal Kılıç), I. Baskı, İstanbul 2011.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

KRİTOVULOS, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, (Çev. Ari Çokona), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

KÖSE, Osman, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", *Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu Bildirileri* (5-7 Mayıs 2001), Trabzon 2002, ss. 279-311.

KARAMAN, Oktay, "Seyahatnamelere Göre Giresun", *Giresun Tarihi Sempozyumu (24-25 Mayıs 1996), Bildiriler*, İstanbul 1997, ss. 163-172.

ÖZ, Mehmet, *Population, Taxation and Regional Economi in the District of Canik (1455-1576)*, Cambridge 1990.

ÖZCAN, Tuğrul, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

_____, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1983.

TURAN, Murat, "Madencilüğümüzün Tarihsel Gelişimi", *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi, (18-20 Şubat)*, Maden Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1981, ss. 47-63.

TIZLAK, Fahrettin, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, C. III, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 312-321.

_____, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten*, LX/229, Aralık, TTK, Ankara 1996, ss. 703-718.

_____ “Osmanlı Devleti’nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır”, *Bellekten*, LIX/226, Aralık, TTK, Ankara 1995, ss. 643-659.

UYGUN, Süleyman, *Fransız Seyyah ve Konsolosların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye*, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2023.

OY, Harun, “Eskiçağ’da Ordu ve Yöresi”, *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I*, (Ed. Sadullah Gülten, Tuğrul Özcan, Kâmil Yavuz), Fenomen Yayınları, Ankara 2021, ss. 1-28.

ÜNAL, Aslan, *Atık’tan Ürün’e Demir-Çelik Cürufu*, (Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017.